

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КОНКУРСНА НАУКОВА РОБОТА

НА ТЕМУ

**«ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧНІВ 7-8
КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНИХ
ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ»**

ПІД ШИФРОМ «ГРОМАДЯНСЬКА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ»

2018

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА	7
1.1. Змістова характеристика поняття формування громадянської відповідальності школяра	7
1.2. Психолого-педагогічні особливості формування громадянської відповідальності учнів	11
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА ІННОВАЦІЙНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧНІВ 7-8 КЛАСІВ	14
2.1. Методологічні підходи до формування громадянської відповідальності.....	14
2.2. Інноваційні педагогічні технології формування громадянської відповідальності школярів	17
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА СИСТЕМИ ІННОВАЦІЙНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧНІВ 7-8 КЛАСІВ.....	21
3.1. Експериментальне дослідження рівнів сформованості громадянської відповідальності школярів	22
3.2. Результати формувального етапу дослідно-експериментальної роботи	23
ВИСНОВКИ.....	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	31
ДОДАТКИ	34

ВСТУП

Демократизація суспільства стимулює громадян вирішувати самотійно власні проблеми, проявляти ініціативу, брати участь в спільному прийнятті свідомих рішень, ставити інтереси інших людей вище свого комфорту та пробуджує відповідальність за наслідки своєї діяльності. Пріоритетним в процесі організації навчання є особистісний розвиток людини. Важливо не лише здобути знання, уміння, навички, а й виховати школяра як свідому, активну, толерантну, самотійну, кмітливу, динамічну людину, що відчуває відповідальність перед своєю державою у забезпеченні для неї процвітання та стабільності. Варто так сформувати педагогічний процес, аби учень відчув себе унікальним, допомогти йому реалізуватися, забезпечити здібності до соціалізації та адаптації на ринку праці. В сучасній освіті існує потреба у формуванні соціально важливих якостей школярів, що допоможе розвитку їх як особистостей.

Масштабні реформи загальної середньої освіти, розпочаті Міністерством освіти і науки України, обумовили оновлення навчальних програм шкільних предметів для учнів 5-9 класів на основі чинного Державного стандарту базової повної загальної середньої освіти (2011) [6]. Зміни до програм мають на меті поступовий перехід до принципів демократичного навчання, передбачені концепцією «Нової української школи» [18].

У педагогічній літературі проблеми вивчення громадянської відповідальності знаходять віддзеркалення у таких відомих педагогів як Дж. Локк, А. Дістервег, К. Ушинський. У XX столітті дослідженням цього питання займалися А. Макаренко, В. Сухомлинський. Серед сучасних педагогів проблему формування громадянської відповідальності вивчали Ш. Амонашвілі, Є. Королькова, Н. Суворова, А. Азаров, Т. Болотіна та ін.

Концепція реформування української школи закладає нові підходи до освітнього процесу, орієнтуючи вчителів на формування надпредметних ключових компетентностей учнів, відійшовши від традиційних методик

простого передавання знань. З метою формування в учнів ключових компетентностей під час навчального процесу в оновлених початкових програмах виділено низку змістових ліній, зокрема «громадянська відповідальність», спрямовану на формування відповідальних громадян, які поважатимуть права людини, вмітимуть критично мислити, розумітимуть особисту відповідальність за долю країни, її народу, а також розумітимуть важливість громадянської участі в процесі вирішення різних проблем місцевих громад.

У зв'язку з цим для сучасної основної школи актуальними є питання формування громадянської відповідальності учня засобами сучасних інноваційних педагогічних технологій.

Об'єкт дослідження: процес формування громадянської відповідальності в учнів основної школи.

Предмет дослідження: інноваційні педагогічні технології формування громадянської відповідальності учнів 7-8 класів.

Мета дослідження: обґрунтувати систему інноваційних педагогічних технологій формування громадської відповідальності учнів 7-8 класів і перевірити експериментальним шляхом їхню результативність.

Завдання дослідження:

1. Розкрити сутність поняття «громадянська відповідальність»
2. Визначити методологічні підходи до формування громадянської відповідальності учнівської молоді.
3. Обґрунтувати систему педагогічних технологій формування громадянської відповідальності школярів 7-8 класів.
4. Здійснити дослідно-експериментальну перевірку ефективності інноваційних педагогічних технологій формування громадянської відповідальності учнів 7-8 класів.

Для вирішення поставлених завдань використовувався комплекс **методів дослідження:** *теоретичні методи* – аналіз, класифікація, узагальнення теоретичних підходів для вивчення сутності, структури й

особливостей формування громадянської відповідальності; психолого-педагогічних джерел для визначення термінологічного апарату дослідження; порівняння, синтез різних концептуальних підходів до розвитку особистості для розробки методологічних засад до формування громадянської відповідальності школярів; систематизація теоретичних та емпіричних даних для обґрунтування психолого-педагогічних основ формування громадянської відповідальності; *емпіричні методи* – спостереження, вивчення педагогічної практики, експеримент (констатувальний, формувальний і контрольний) та кореляційний аналіз їх результатів з метою встановлення рівнів сформованості громадянської відповідальності завдяки застосування системи педагогічних технологій; *методи математичної статистики* з метою відображення педагогічного явища в кількісних показниках, порівняння даних експериментальних та контрольних груп, відстеження тенденцій в якісних змінах рівнів сформованості громадянської відповідальності, перевірки надійності та валідності результатів дослідно-експериментальної роботи.

Наукова новизна результатів дослідження: *визначено* теоретико-методичні і концептуальні засади формування громадянської відповідальності учнів основної школи; *розкрито* сутність громадянської відповідальності та особливості її формування в освітньому просторі загальноосвітнього навчального закладу; *обґрунтовано* систему інноваційних педагогічних технологій формування громадянської відповідальності учнів основної школи, *визначено* критерії, показники та рівні сформованості громадянської відповідальності; *уточнено* поняття «формування громадянської відповідальності особистості школяра» як становлення інтегративної якості особистості – громадянської відповідальності, що відбиває її складові (почуття громадянського обов'язку, патріотизму, просуспільна діяльність, інтерес до суспільно-політичного життя й участь у житті суспільства, національна та планетарна свідомість), визначаючи громадянську зрілість учня.

Практичне значення дослідження полягає у наданні науково-методичної підтримки вчителям для реалізації наскрізної змістової лінії «громадянська відповідальність» у своїх навчальних предметах. Результати дослідження можуть бути використані у загальноосвітніх навчальних закладах України.

Результати дослідження впроваджено у навчально-виховний процес Комунального закладу «Полтавська гімназія «Здоров'я» № 14» Полтавської міської ради Полтавської області (акт впровадження № 1 від 23 січня 2019 р.).

Апробація основних положень, висновків і результатів дослідження. Теоретико-методичні результати дослідження доповідалися й обговорювалися на Всеукраїнських науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми технологічної, професійної освіти, культурології та дизайну» (м. Полтава, жовтень 2018 р.), «Педагогічна освіта в Україні: пошуки, стратегія, перспективи розвитку» (м. Полтава, листопад 2018 р.).

РОЗДІЛ І. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА

1.1. Змістова характеристика поняття формування громадянської відповідальності школяра

У контексті теми дослідження з'ясуємо змістову частину складових понять «формування», «громадянськість», «відповідальність», «громадянська відповідальність», як провідних складових феномена «формування громадянської відповідальності».

Як зазначає К. Платонов, соціальний характер більшості впливів середовища на особистість, які не завжди є позитивно-прийнятними, визначають входження поняття «вплив середовища» до особливого (типового) поняття «формування». У свою чергу поняття «освіта» розглядається ним як одиничне (індивідуальне) по відношенню до особливого поняття «формування» [20, с. 174].

Для виявлення суті відповідальності як якості особистості потрібне дослідження етимології.

У науковій літературі неодноразово порушувалося питання про період і обставини появи слова «відповідальність». Відповідно до результатів науковців (В. Канке [9], О. Плахотний [21]), це поняття уперше виникло в юриспруденції в другій половині XV століття та інтерпретувалося як зобов'язання.

Звернувшись до тлумачного словника, знаходимо лексичне значення слова «відповідальність»: покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова [22].

Оксфордський тлумачний словник англійської мови свідчить про те, що «responsibility» означає «бути відповідальним, зробити що-небудь без чужої підказки», «те, за що відповідає особа», «обов'язок» [27].

Згідно зі словником Робера у французькій мові іменник «responsabilite» є «обов'язок» чи «необхідність спокутувати провину, виконати свій договір, обов'язок» [26].

Узагальнюючи свої пошуки стосовно аналізу етимології поняття «відповідальність», К. Мудзибаєв зазначає, що за виключенням окремих відтінків, значення цього слова в російській, англійській та французькій мовах співпадає і пов'язане в усіх випадках з виконанням певного обов'язку та необхідністю звітувати за це [17].

Резюмуючи огляд етимології терміну «відповідальність» в українській, англійській та французькій мовах, можемо зробити висновок: у всіх цих мовах відповідальність пов'язана із виконанням обов'язку, з необхідністю звітувати про свою поведінку.

В. Сухомлинський першим конкретизував педагогічний зміст поняття «громадянськість» як, насамперед, відповідальність, обов'язок, та вища сходинка в духовному житті людини, на якій вона віддає себе служінню ідеалу [23]. Як складник особистісної зрілості почуттям громадського обов'язку Ю. Гільбух охоплює такі якості як патріотизм, інтерес до суспільно-політичного життя, почуття професійної відповідальності, потреба у спілкуванні, колективізм [4]. Відповідальність за власні дії та вчинки . Мудзибаєв визначає як узагальнену характеристику особистісної зрілості [17]

Відповідно до цього, нам стає зрозумілим означення поняття «громадянська відповідальність»: свідоме ставлення особистості як члена суспільства до його вимог, уміння відповідати за власне життя, дії вчинки.

Аналіз наукових досліджень *громадянської відповідальності* створює підґрунтя для визначення цього феномена як тривалого періоду онтогенезу, зумовленого інтегративними вимогами й особливостями вияву на оптимальному рівні компонентів, які складають сферу життєдіяльності особистості. Контент-аналіз досліджень структури громадянської відповідальності дає змогу диференціювати її загальні компоненти за такими ознаками, що характеризують людину: почуття громадянського обов'язку,

патріотизм, просуспільна діяльність, інтерес до суспільно-політичного життя й участь у житті суспільства, національна та планетарна свідомість.

Визначені нами компоненти громадянської відповідальності як особистісні властивості є виявленням особистісних якостей індивіда, які можна вивчати тільки аналізуючи життєдіяльність особистості у соціальному середовищі. Об'єктивно розкрити властивості людини як особистості дозволяє тільки аналіз відносин «особистість - середовище» [3, с. 18].

Зазначені компоненти громадянської відповідальності складають значущі освітні характеристики особистісної зрілості, які забезпечують успішність освітнього процесу в загальноосвітніх навчальних закладах (далі – ЗНЗ).

Освіченість учня визначається комплексом життєво-значущих компетентностей, які за сучасною педагогічною наукою ми поділяємо на три класи [10]:

- предметні компетентності, які визначають соціально-практичну сферу діяльності учня і характеризуються володінням знаннями і навичками: з навчальних предметів;

- базові соціально-особистісні компетентності, що визначають соціально-професійні умови освітньої діяльності учня, потребують сформованості самостійності особистості, вияву соціальних компонентів її зрілості;

- ключові компетентності визначають життєво-психологічну сферу діяльності учня, потребуючи вияву складових громадянської, духовної, мотиваційної та психологічної зрілості особистості.

Громадянську відповідальність учня ми розуміємо як інтегративну якість, яка визначає його ключову компетентність і потребує пошуку педагогічних технологій її ефективного особистісно-орієнтованого формування.

Процес формування громадянської відповідальності є ступеневим і безперервним процесом, який відбувається впродовж усієї навчальної та

життєвої діяльності особистості учня. Цей процес відбувається у двох вимірах: в освітньому просторі навчальних закладів під контролем освітніх норм і вимог та в освітньому середовищі соціального оточення особистості, де учневі доводиться торкатися виявів життєдіяльності соціуму, які можуть не відповідати нормам та правилам досягнення очікуваних позитивних результатів формування громадянської відповідальності.

Узагальнюючи результати наукових досліджень щодо розуміння сутності понять «формування», «громадянськість», «відповідальність», «громадянська відповідальність», як складових поняття «формування громадянської відповідальності», ми робимо висновок, що досягнення школярами оптимальних рівнів громадянської відповідальності складається внаслідок формування в них почуття громадянського обов'язку, патріотизму, просуспільної діяльності, інтересу до суспільно-політичного життя й участі у житті суспільства, національної та планетарної свідомості.

Рис. 1. Компонентний склад громадянської відповідальності

Зазначені вище твердження покладено в основу авторського формулювання нами поняття «*формування громадянської відповідальності особистості школяра*» як становлення інтегративної якості особистості – громадянської відповідальності, що відбиває її складові (почуття громадянського обов'язку, патріотизму, просуспільна діяльність, інтерес до

суспільно-політичного життя й участь у житті суспільства, національна та планетарна свідомість), визначаючи громадянську зрілість учня (рис. 1).

Проведений аналіз наукових підходів щодо розуміння сутності формування громадянської відповідальності орієнтує подальше дослідження цієї проблеми в напрямку визначення психолого-педагогічних підходів до її вивчення.

1.2. Психолого-педагогічні особливості формування громадянської відповідальності учнів

Якщо запитати у людей, якою є найважливіша особливість людського характеру, то в більшості випадків буде названо почуття громадянської відповідальності. Філософи, психологи, педагоги присвятили її формуванню багато сторінок в своїх роботах. У філософії формування громадянської відповідальності пов'язується з такими категоріями як «свобода», «необхідність», «совість» (Н. Головко, Л. Грядунова, Р. Косолапов, В. Марков та ін).

З психологічної точки зору, формування громадянської відповідальності досліджується в рамках становлення моральної, етичної свідомості індивіда на різних щаблях онтогенезу (Ж. Піаже, Ф. Хайдер, Л. Кольберг, , Е. Фромм та ін.); як основна характеристика локусу контролю (В. Петровський, А. Реан, Е. Голинкін, А. Еткінд і ін.).

Джон Локк надавав дуже великого значення формуванню відповідальності людини. Він стверджував, що не варто терпіти тих, хто порушує загальноприйняті норми людської поведінки, неприпустимо й невиконання домовленостей [19].

У XIX ст. великий внесок у розробку питань громадянського виховання зробив К. Ушинський [24]. Учений вів мову про дві сфери, у яких живе людина: перша сфера є приватною, егоїстичною, друга – публічною, громадянською, суспільною, державною. На думку К. Ушинського, за самою своєю природою, як істота з вільною волею, людина має право на самостійне

життя, на задоволення своїх інтересів, однак задоволення нескінченних людських потреб і бажань може призвести до загибелі не лише окремої людини, але й людства загалом. З огляду на це, учений робить висновок про необхідність громадянського виховання, що повинно бути спрямовано на те, щоб визначити, розвинути, зміцнити та постійно охороняти неповторну особистість.

А. Макаренко вважав, що тільки в колективі народжується ініціатива і відповідальність. «Організація і почуття відповідальності перед колективом – це дається важко, але зате, коли дається, – це дуже сильний засіб». А. Макаренко розглядав громадянське виховання як один із найважливіших та найскладніших процесів. Виховати громадянина, на його думку, – означає виховати патріота, виховати в ньому такі якості, які свідчили б про належність молодой людини до великої держави. Складовими громадянської орієнтації особистості видатний педагог називав вмотивованість дій та моральних учинків, ціннісні орієнтації молоді [16].

В. Сухомлинський першим у XX столітті звернувся до громадянського виховання як до основної педагогічної проблеми. Видатний педагог конкретизував педагогічний зміст поняття «громадянське виховання». На думку великого педагога, «упродовж усіх років навчання у школі учню слід давати не тільки систему знань основ наук. Передусім його треба вчити жити, вчити найважливішої мудрості буття – громадянськості. У знаннях, що ми даємо людині, яка переступила поріг школи і буде під нашим виховним впливом до громадянської зрілості, на першому місці мають стояти знання про людину громадянина, про велич та благородство таких ідей, що складають основу її високих моральних подвигів. Світло справжньої людської краси – краси громадянськості – повинно осявати шлях виховання і допомагати йому правильно бачити світ очима громадянина» [23].

На думку відомого сучасного педагога Ш. Амонашвілі, важливою задачею є виховання почуття відповідальності за думки і дії, що можуть нести користь чи шкоду не лише оточенню, а й майбутнім поколінням. Воно

сприяє духовному сходженню. «Наш виховний процес буде гуманним, якщо ми розвинемо добромислення і прекрасномислення, відповідальність за свої думки і за своє слово [1].

Головними завданнями концепції громадянської освіти Є. Королькової, Н. Суворової були такі, як: виховання у підлітків почуття відповідальності, вміння оцінювати наслідки власних дій і підходити до їх оцінки з урахуванням моральних норм, бажання надавати допомогу людям, які потрапили в складну ситуацію [11].

Програмою правового виховання підлітків (А. Азаров, Т. Болотіна) передбачається дати дитині можливість відчувати і усвідомити свої пізнавальні можливості; розвивати творчі здібності, почуття відповідальності; побачити сенс у повсякденному житті; навчитися керувати своєю поведінкою.

Отже, ми бачимо, що в психолого-педагогічній науці і освітній практиці вивчаються проблеми формування громадянської відповідальності школярів, здійснюється пошук методологічних підходів до вирішення проблеми громадянської освіти, обґрунтовано необхідність такого формування.

РОЗДІЛ II. СИСТЕМА ІННОВАЦІЙНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧНІВ 7-8 КЛАСІВ

2.1. Методологічні підходи до формування громадянської відповідальності

Формування громадянської відповідальності визначається системою ідей, побудов і принципів, які пояснюють організоване певним чином становлення особистості учня, а також прогнозують у часі певні його особистісні зміни. Така система пояснюючих і прогнозуючих взаємозв'язаних ідей, побудов і принципів розглядається нами як методологічний підхід. Оскільки сформованість складових громадянської відповідальності визначає громадянську зрілість особистості, провідною характеристикою наявних методологічних підходів формування громадянської відповідальності ми визначаємо структурні концепції розвитку зрілості особистості, прийняття, обґрунтованість і довіра до яких визначаються відповідністю спостережень за практичним їх здійсненням у закладах освіти тим освітнім поясненням і прогнозам, які випливають із самих теоретичних концепцій.

У методиці дослідження проблеми ми виходимо з відстоюваного Г. Олпортом визнання різних концепцій розвитку зрілості особистості, складності приведення їх до спільного знаменника та пропозиції інтегративного підходу до розуміння складної природи людської зрілості через використання багатьох наявних концепцій розвитку особистості [25]. Тому, пояснення та прогнозування формування громадянської відповідальності здійснено нами за наявними структурними концепціями розвитку зрілості особистості, розробленими світовою персонологією у гуманістичному напрямі теорії особистості А. Маслоу та феноменологічному напрямі теорії особистості К. Роджерса. [25].

Гуманістичний напрям у теорії особистості А. Маслоу визначає виявами зрілості людини приналежність і любов, ніжні взаємовідносини між людьми, які ґрунтуються на взаємній повазі, пошані та довірі [25, с. 492]. Своєрідність реалізації людиною свого внутрішнього потенціалу зумовлюється індивідуальним шляхом самовдосконалення та характеризується А. Маслоу такими особистісними виявами самоактуалізації:

- правильне та неупереджене сприйняття реальності, толерантне ставлення до проблем, що не мають однозначних рішень;
- прийняття себе, інших і природи такими, якими вони є;
- безпосередність, простота та природність, терпимість і вміння пристосовуватися з метою відмежування себе й інших від болю чи несправедливості, але готовність до відхилення певних соціальних норм у разі необхідності;
- зосередженість на надособистісних проблемах, які стоять вище за безпосередні проблеми особистості, усвідомлюючи компетентну роботу призначенням свого життя;
- суспільний інтерес виявляється у прагненні допомогти іншим, почуттях братської любові до всього людства;
- демократичний характер, повага до інших, відсутність прагнень до зверхності й авторитаризму, але не сприйняття всіх без виключення рівними, прагнучи до взаємодії зі здібними та талановитими людьми [25, с. 514-520].

Процес реалізації *феноменологічною теорією особистості* внутрішніх можливостей і потенціалу людини характеризує оптимістичний і позитивний прогноз розвитку людства. Феноменологічний напрям в теорії особистості К. Роджерса виходить із поваги до природи людини й обґрунтовує спрямованість усього людства на рух у напрямку незалежності, соціальної відповідальності, креативності та зрілості [25, с. 534].

Виходячи з того, що процес формування громадянської відповідальності є ступеневим і безперервним процесом, який відбувається

впродовж усієї навчальної та життєвої діяльності особистості учня, ми розглядаємо період навчання учнів в основній школи як адаптацію, яка включає оволодіння нормативними вимогами громадянського суспільства, самостійною просуспільною діяльністю, притаманними для цього суспільства особистісними якостями та приведення потреб особистості в персоналізації у відповідність із потребами соціального оточення та подолання труднощів адаптації у громадянському суспільстві.

Аналітичний огляд структурних концепцій розвитку зрілості особистості та адаптивного методологічного підходу з позицій їхньої ефективності для пояснення та прогнозування шляхів формування компонентів громадянської відповідальності школярів дає можливість сформулювати концептуальні висновки про те, що громадянська відповідальність визначається спрямованістю її формування в учнів на:

- оволодіння та адаптацію до нормативних вимог громадянського суспільства;
- розвиток здатності до неупередженого сприйняття реальності, толерантності, терпимості, уміння адаптуватися, прийняття себе, інших такими, якими вони є, зосередженості на надособистісних проблемах, які стоять вище за безпосередні проблеми особистості, вияву просуспільних інтересів і прагнень допомоги іншим, почуттів братської любові до всього людства.

Наступною перспективною науковою розробкою за досліджуваною проблематикою вважаємо обґрунтування, за визначеними методологічними підходами, системи інноваційних педагогічних технологій формування громадянської відповідальності школярів.

2.2. Інноваційні педагогічні технології формування громадянської відповідальності школярів

Метою даного етапу нашого дослідження став пошук придатних для наявних структурних концепцій зрілості особистості інноваційних педагогічних технологій, які уточнювали б освітні результати та співвідношення змінних в описі компонентів забезпечення формування громадянської відповідальності учні основної школи.

Основною стратегією дослідження інноваційних педагогічних технологій, які відповідали б концептуальним підходам до зрілості особистості та адаптації учнів до нормативних вимог громадянського суспільства є формулювання робочих визначень у вигляді опису цілей, завдань, принципів, змісту, методів і форм організації становлення та розвитку компонентів, що забезпечують формування громадянської відповідальності школярів.

Технології адаптації забезпечують оволодіння діючими громадянськими нормами поведінки й опанування тими прийомами та засобами просуспільної діяльності, якими володіють інші її суб'єкти на рівні хоча б мінімально необхідному для освітніх вимог державних освітніх стандартів.

Реалізація інноваційних педагогічних технологій формування громадянської відповідальності учнів основної школи має широко варіативний характер. Тобто у кожній із них можуть доцільно до вимог педагогічних ситуацій використовуватися всі наукові концепції особистісної зрілості. Кожна педагогічна технологія має специфічну спрямованість на розвиток обґрунтованих у підрозділі 1.1 складових громадянської відповідальності, водночас певним чином впливаючи й на розвиток інших її компонентів. Тому, виходячи із завдань дослідження, подальше групування специфічних інноваційних педагогічних технологій ми будемо здійснювати, дотримуючись виділених методологічних підходів.

Далі розкриємо цільові орієнтації та методичні основи інноваційних педагогічних технологій, згрупованих за провідними ознаками етапу адаптації школярів до нормативних вимог громадянського суспільства.

Оволодіння нормативними вимогами громадянського суспільства.

Формування нових особистісно-професійних якостей здійснюється шляхом впливу життєво-освітнього простору на особистість. Технології *традиційної шкільної освіти* передбачають постійний емоційний вплив особистості вчителя на учнів за допомогою педагогіки вимог.

Натомість, педагогічною технологією *педагогіки співробітництва* передбачається такий рівень професійної підготовки, коли суб'єкти й об'єкти цього процесу об'єднані у спільній освітній діяльності педагогікою відносин: взаєморозумінням, взаємоповагою, взаємодопомогою та проникненням у духовний світ один одного [7; 14]. Результатом таких взаємовідносин є створення позитивного емоційного фону освітньої діяльності, задоволеність успішністю навчання та спілкуванням.

Нині громадянське виховання набуло особливої актуалізації, у зв'язку з складною політичною ситуацією в країні. Тому під час здійснення позакласної роботи з учнями 7-8 класів ми максимально мотивували школярів допомагати бійцям в зоні антитерористичної операції. Для цього були проведені благодійні ярмарки та концерти для збору коштів. Учнями здійснювалася постійна підтримка бойового духу солдатів малюнками, сувенірами та добрим словом.

Згідно із *технологією викладання навчальних дисциплін, яка формує людину* Є. Ільїна, кожен школяр навчається за двома програмами [8]. Одну із них пропонує освітній простір ЗНЗ, а іншу, здебільшого реалістичнішу, – зовнішній освітній простір місцевого соціального середовища. Під час формування громадянської відповідальності необхідно враховувати обидві програми. Вплив на програму місцевого освітньо-соціального середовища повинен відбуватися в усіх формах організації освітньої діяльності в освітньому просторі ЗНЗ.

Впровадження цієї технології передбачало, в ході дослідно-експериментальної роботи, організацію проведення урочистих зустрічей з ветеранами війни, допомогу їм волонтерами школи. Учні 7-8 класів брали участь в громадському житті міста – вшановували пам'ять загиблих воїнів, долучалися до відкриття меморіальних дощок місцевим героям.

Розвиток здатності до неупередженого сприйняття реальності, толерантності, терпимості, уміння адаптуватися, прийняття себе, інших такими, якими вони є, зосередженості на надособистісних проблемах, які стоять вище за безпосередні проблеми особистості, вияву просупільних інтересів і прагнень допомоги іншим, почуттів братської любові до всього людства (гуманістичний (А. Маслоу) і феноменологічний (К. Роджерс) напрями теорії особистості). Допомога людству вижити проголошується *технологією педагогіки співробітництва* вічною суспільною цінністю [7; 14]. Основоположні громадянські права й обов'язки всіх учасників освітньої діяльності визначаються цінностями, які кожен із них повинен зберегти у собі та передати іншим: рівність усіх у правах, прагнення до свободи, братерські відносини, справедливість і законність.

Важливим засобом громадянського виховання школярів стало вивчення символіки нашого народу. Знайомство з народними та державними символами відбувалося ще в початковій школі, яке постійно поглиблювалося в основній школі в ході проведення виховних годин та заходів («Національні символи України», «Що для мене Україна?», «Наші обереги», «Український рушник у народознавчих звичаях і традиціях», «Україна – наш спільний дім», «Ми – громадяни України», «Я – українець!», «Національні герої України», «Україна від козацьких часів до сьогодення». Мета цієї роботи полягала у формуванні особистості з глибоким відчуттям своїх коренів, роду, родини, народу; у розвитку кращих ментальних рис учнів, у пробудженні інтересу та прищепленні глибокої любові до рідної мови, літератури, історії, поваги до символів, традицій та звичаїв українців.

Формуванню демократичної особистості учня, здатного до адаптації у громадянському суспільстві, прагнучи його вдосконалення, раціонально-критично оцінюючи свої вчинки та ставлячись терпимо до інакодумства, сприяє застосування в освітній діяльності *концепції громадянської освіти у технології її інтеграції* [2; 5]. Завданням цієї технології є навчання розпізнанню громадських структур різних типів, навчання мислити політичними альтернативами, виховувати терпимість відносно інших політичних думок і готовність до відповідальних громадянських дій.

Особливого значення в громадянському вихованні мали уроки на яких ми мали спрямувати освітню діяльність на формування активного члена громади і суспільства, який розуміє принципи і механізми функціонування суспільства, є вільною особистістю, яка визнає загальнолюдські й національні цінності та керується морально-етичними критеріями і почуттям громадянської відповідальності у власній поведінці. Учнів підводили до розуміння, що кожен з нас є членом громадянського суспільства і несе відповідальність за свої дії, активна громадянська позиція сприяє вирішенню загальнозначущих проблем.

Формування орієнтацій толерантної свідомості, віротерпимості та миролюбства, профілактика виявів екстремізму різних видів і протидія ним мають для багатонаціональної України особливу актуальність.

У реалізації цих завдань нами надавалася учням можливість для самостійної відповідальної діяльності, участі в учнівському самоуправлінні, стимулюючи переживання демократичних переконань і способів поведінки.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА СИСТЕМИ ІННОВАЦІЙНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧНІВ 7-8 КЛАСІВ

3.1. Експериментальне дослідження рівнів сформованості громадянської відповідальності школярів

Експериментальне дослідження було спрямованим на підвищення ефективності формування громадянської відповідальності учнів основної школи засобами інноваційних педагогічних технологій, відібраних за концептуальними засадами переконливого пояснення та прогнозування процесу та результатів такого формування.

Експериментальна робота здійснювалася впродовж 2017-2018 років в умовах освітньо-професійної діяльності Комунального закладу «Полтавська гімназія «Здоров'я» № 14» Полтавської міської ради Полтавської області за педагогічними технологіями, обґрунтованими в підрозділі 2.2 наукової роботи.

Дослідно-експериментальна робота була складовою навчання учнів 7-8 класів хімії та трудового навчання, під час якої впровадження обґрунтованих інноваційних педагогічних технологій здійснювалося в експериментальних класах, а традиційні педагогічні технології застосовувалися у контрольних класах.

Перевірка ефективності інноваційних педагогічних технологій формування в учнів громадянської відповідальності щодо змін у рівнях її вияву здійснювалася за такими складовими: почуття громадського обов'язку, патріотизм, просуспільна діяльність, інтерес до суспільно-політичного життя й участь у житті суспільства, національна та планетарна свідомість.

Метою констатувального експерименту стало оцінювання отриманих кількісно-якісних даних у вигляді рівнів сформованості складових

громадянської відповідальності учнів 7-8 класів, які навчалися за традиційними педагогічними технологіями.

Достовірність отриманих під час експерименту даних визначалася зумовленим завданням дослідження обсягом вибірки. У констатувальному дослідженні були задіяні 67 осіб, відібраних із учнів контрольних та експериментальних класів за вимогами однорідності успішності навчання.

Із метою визначення впливу освітньої діяльності ЗНЗ на кількісно-якісні показники сформованості громадянської відповідальності та для з'ясування динаміки цього процесу, нами було здійснено поетапне діагностування рівнів сформованості складників громадянської відповідальності шляхом опитування учнів за методикою її вияву, яку було розроблено у 1998 р. А. Фюрко, П. Мюллером та М. С. Аммоном у Центрі обслуговування та навчання досліджень та розвитку Каліфорнійського університету в Берклі. Текст методики знаходиться в Додатку А.

Учні відповідали на питання шляхом визначення того, якою мірою (від 1 до 4 балів) вони не погоджуються або погоджуються з кожним із тверджень опитувальника : 4 балів – цілковита згода із твердженням, 1 бал – учень зовсім не погоджується із твердженням опитувальника.

Із метою визначення рівнів сформованості складових громадянської відповідальності нами було використано 100-бальну шкалу ступеня вияву її показників. Ступінь вияву складових громадянської відповідальності визначався за такими рівнями: 50-54 бали – задовільний рівень; 55-64 – достатній рівень; 65-79 балів – добрий рівень; 80-89 балів – дуже добрий рівень; 90-100 балів – відмінний рівень.

Багатовимірність діагностичних шкал для визначення ступеня вияву складових громадянської відповідальності, репрезентативність вибірок учнів для участі у дослідно-експериментальній роботі та використання методів математичної статистики при обробці результатів діагностування забезпечили об'єктивність отриманих під час констатувального експерименту результатів.

Попереднє діагностування, яким було охоплено 67 учнів, дало нам змогу виявити за допомогою якісного аналізу даних, що рівень сформованості складників громадянської відповідальності в учнів 7-8 класів є невисоким, а окремих випадках навіть відбувається їхня регресія. Динаміка сформованості цих складових у учнів в процесі їхньої освітньої діяльності в ЗНЗ у цілому є або незначною, або відсутньою, а на відмінному і дуже доброму рівнях характеризується регресією (див. додаток Б).

Аналіз отриманих у ході проведеного констатувального дослідження результатів зрізу вказав на те, що наявні традиційні підходи до формування громадянської відповідальності учнів основної школи є недостатньо ефективними та потребують концептуального коригування та відповідної організації за спеціально підібраними інноваційними педагогічними технологіями.

3.2. Результати формувального етапу дослідно-експериментальної роботи

Формувальний етап експерименту, у якому взяли участь 67 учнів (35 учнів експериментальних груп і 32 учні контрольних груп) відбувався у 2018 році і передбачав упровадження концептуально систематизованих нами інноваційних педагогічних технологій формування громадянської відповідальності у навчання учнів 7-8 класів. Завданням цієї стадії дослідно-експериментальної роботи було формування громадянської відповідальності школярів засобами концептуально систематизованих інноваційних педагогічних технологій в освітньому просторі ЗНЗ.

Представлений у додатку В порівняльний моніторинг рівнів вияву учнями 7-8 класів *громадянської відповідальності* під час уроків хімії та трудового навчання в освітньому просторі ЗНЗ розкриває динаміку змін її складників у контрольних та експериментальних групах. Дослідно-експериментальна робота забезпечила підвищення середнього рівня

громадянської відповідальності учнів експериментальних груп на 2,4%, а у контрольних групах цей рівень знизився на 3,8%. Низька динаміка зростання показника громадянської відповідальності в експериментальних групах і негативна – у контрольних нами пояснюється відсутністю в освітній практиці педагогічних технологій розвитку громадянської відповідальності на концептуальних засадах адаптації особистості до нормативних вимог громадянського суспільства. Наявні інноваційні педагогічні технології розвитку громадянської відповідальності [2; 5; 7; 8; 12; 14; 15] спрямовані здебільшого на формування готовності особистості до прийняття визнаних суспільством цінностей, їхню ідентифікацію та зовсім не орієнтовані на формування індивідуалізованого реагування на громадянські цінності освітнього простору та соціального середовища.

Збереження позитивної динаміки зростання громадянської відповідальності серед учнів експериментальних класів нам вдалося забезпечити завдяки опосередкованому позитивному впливу інноваційних педагогічних технологій становлення інших її компонентів. Брак у освітній діяльності індивідуальних видів просуспільної діяльності стримував розвиток громадянської відповідальності школярів, що виявилось за час експерименту у незначному зростанні її якості на 1,4% в експериментальних класах та у суттєвому її падінні на 7,2% у контрольних класах.

Найдинамічніші зміни у сформованості громадянської відповідальності серед учнів експериментальних класів відбулися на відмінному та доброму рівнях, де, відповідно, відбулися приріст на 2,0% та скорочення на 2,2% від кількості учнів. У контрольних класах подібні зміни були суттєво динамічнішими на відмінному рівні, але вони мали негативну динаміку -10,2%, а позитивну динаміку у вигляді зростання на +0,9% та +3,7% було виявлено, відповідно, на доброму і задовільному рівня. Загалом же кількість школярів із виявами громадянської відповідальності в експериментальних класах зросла на 0,1%, а у контрольних – зменшилася на 2,6%. Хоча сама

кількість таких учнів в експериментальних класах склала 90,2%, а у контрольних – лише 77,0%.

За методом χ^2 (критерію згоди Пірсона) нами було здійснено перевірку істотності різниці між рівнями сформованості громадянської відповідальності учнів експериментальних і контрольних класів після навчання у 8 класі. У таблиці 1 середні значення рівнів вияву громадянської відповідальності використано нами для встановлення статистичних розбіжностей в оцінках.

Таблиця 1

Розрахунок χ^2_{emp} - критерію сформованості громадянської відповідальності учнів контрольних та експериментальних 8-х класів після завершення формувального експерименту в умовах освітнього простору ЗНЗ

№ п/п	Рівні вияву громадянської відповідальності	Відносна оцінка середнього рівня, %		$f'_k - f'_y$	$(f'_k - f'_y)^2$	$\chi^2 = (f'_k - f'_y)^2 : f'_y$
		Контрольних класів, f'_k	Експериментальних класів, f'_y			
1.	Відмінно 90-100 балів	13,0	35,2	-22,2	492,8	14,0
2.	Дуже добре 80-89 балів	18,2	29,2	-11,0	121,0	4,1
3.	Добре 65-79 балів	16,4	18,2	-1,8	3,24	0,2
4.	Достатньо 55-64 бали	16,4	4,6	+11,8	139,2	30,2
5.	Задовільно 50-54 бали	13,0	2,3	+10,7	114,5	49,8
	Разом	77,0	89,5	-12,5	$\chi^2 = 98,3$	

Дані таблиці 1 вказують на відмінність середніх балів рівнів вияву громадянської відповідальності учнями експериментальних і контрольних 8-х класів у межах від 1,8% до 22,2%. Істотність різниці між рівнями вияву

громадянської відповідальності учнями експериментальних і контрольних класів була підставою для прийняття одного із двох припущень:

– H_0 : розбіжності рівнів сформованості громадянської відповідальності учнів експериментальних та контрольних класів є недостатньо значущими;

– H_1 : різниця рівнів сформованості громадянської відповідальності учнів експериментальних та контрольних класів є істотно значущою.

Представлені у таблиці 1 середні значення рівнів сформованості громадянської відповідальності учнів експериментальних та контрольних класів після завершення навчання у 8 класі ЗНЗ уможливили визначення відносних значень цих рівнів в експериментальних (f'_y) і контрольних класах (f'_k).

Відповідно до чотирьох ступенів свободи величина $\chi^2_{крит}$ на 95% рівні вірогідності складає 9,49 [13, с. 288]. Перебільшення знайденим нами при статистичній обробці результатів значенням χ^2_{emp} (дорівнює 98,3) табличного значення $\chi^2_{крит}$ свідчить про можливість відхилення нульової гіпотези та визнання суттєво різними рядів оцінок рівнів сформованості громадянської відповідальності учнів експериментальних та контрольних класів. Відхилення нульової гіпотези дає підстави стверджувати про істотну значущість розбіжностей під впливом експериментальних факторів і визнати дієвість взаємозв'язку між упровадженою системою інноваційних педагогічних технологій формування громадянської відповідальності в освітньому просторі учнів 7-8 класів і рівнями її сформованості.

Результати формувального експерименту, незважаючи на специфіку навчальних предметів хімія та трудове навчання, індивідуальні нахили та здібності учнів 7-8 класів, можна розглядати як закономірний результат упровадження мети, методологічних засад і педагогічних технологій формування громадянської відповідальності учнів основної школи.

Отримані результати дослідно-експериментальної роботи дають нам змогу стверджувати, що запропонована система інноваційних педагогічних

технологій є необхідною та достатньою для формування громадянської відповідальності учнів основної школи.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження засвідчують досягнення його мети та вирішення поставлених завдань, що стало підґрунтям для формулювання таких висновків

1. Проаналізовано зміст ключових понять дослідження «формування», «громадянськість», «відповідальність», «громадянська відповідальність», як провідних складових феномена «формування громадянської відповідальності». Під останнім розуміємо тривалий період онтогенезу, зумовлений інтегративними вимогами й особливостями вияву на оптимальному рівні компонентів, які складають такі складові життєдіяльності особистості: почуття громадянського обов'язку, патріотизм, просуспільна діяльність, інтерес до суспільно-політичного життя, участь у житті суспільства, національна та планетарна свідомість.

Встановлено, що в психолого-педагогічній науці і освітній практиці вивчаються проблеми формування громадянської відповідальності школярів, здійснюється пошук концептуальних підходів до вирішення проблеми громадянської освіти, обґрунтовано необхідність такого формування.

2. Розроблено та науково обґрунтовано методологію формування громадянської відповідальності учнів основної школи на засадах наявних структурних концепцій зрілості особистості в гуманістичному напрямі теорії особистості А. Маслоу та феноменологічному підході в теорії особистості К. Роджерса. Перевагою інтегративного підходу до розуміння складності природи формування громадянської відповідальності шляхом використання багатьох концепцій є інтеграція окремих її компонентів, формування яких до цього часу здійснювалося відокремлено.

Аналітичний огляд структурних концепцій розвитку зрілості особистості та адаптивного методологічного підходу з позицій їхньої ефективності для пояснення та прогнозування шляхів формування компонентів громадянської відповідальності школярів надав можливість

сформулювати концептуальні висновки про те, що громадянська відповідальність визначається спрямованістю її формування в учнів на:

- оволодіння та адаптацію до нормативних вимог громадянського суспільства;
- розвиток здатності до неупередженого сприйняття реальності, толерантності, терпимості, уміння адаптуватися, прийняття себе, інших такими, якими вони є, зосередженості на надособистісних проблемах, які стоять вище за безпосередні проблеми особистості, вияву просупільних інтересів і прагнень допомоги іншим, почуттів братської любові до всього людства.

3. Спроектовано систему інноваційних педагогічних технологій формування громадянської відповідальності учнів основної школи, що містить: технологію традиційної шкільної освіти, педагогічну технологію педагогіки співробітництва, технологію викладання навчальних дисциплін, яка формує людину, концепцію громадянської освіти у технології її інтеграції.

4. Визначено п'ять рівнів сформованості громадянської відповідальності учнів за критерієм широти суспільного вияву її складників: відмінний, дуже добрий, добрий, достатній і задовільний.

Дослідно-експериментальна перевірка системи інноваційних педагогічних технологій формування громадянської відповідальності учнів 7-8 класів основної школи довела їхню ефективність, що виявилось у суттєвості різниці між рівнями сформованості громадянської відповідальності учнів контрольних та експериментальних груп. У контрольних групах позитивну динаміку зростання було виявлено на найнижчих рівнях сформованості громадянської відповідальності (достатньому і задовільному). В експериментальних же групах, завдяки запровадженню системи педагогічних технологій, позитивна динаміка змін була зафіксована на двох найвищих рівнях (відмінному і дуже доброму), а на

доброму і достатньому рівнях вона була негативною внаслідок переміщення учнів цих груп на більш високі рівні.

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо вивчення теоретико-методичних засад формування громадянської відповідальності учнів старшої школи в освітньому просторі ЗНЗ. Результатом цього стане створення задекларованої Національною доктриною розвитку освіти України у ХХІ столітті системи виховання свідомих громадян – патріотів і професіоналів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амонашвілі Ш. А. Балада про виховання. Істина Школи. – М., 2006.
2. Беляев А. В. Социально-педагогические основы формирования гражданственности учащейся молодежи: автореф. дис... д-ра пед. наук / А. В. Беляев. – Екатеринбург, 1997. – 41 с.
3. Ганжа О. В. Формування соціально-професійної зрілості майбутнього вчителя історії у навчально-виховному середовищі : дис... канд. пед. наук : спец. : 13.00.04 / О. В. Ганжа. – Кіровоград., 2011. – 225 с.
4. Гильбух Ю. З. Тест-опросник личностной зрелости / Ю. З. Гильбух. – К. : Научно-практический центр «Психодиагностика и дифференцированное обучение», 1994. – 23 с.
5. Гусева Т. Н. Формирование гражданской зрелости учащейся молодёжи : автореф. дис... канд. филос. наук : спец. : 24.00.01 / Т. Н. Гусева. – М., 1991. – 20 с.
6. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти / Постанова КМ України від 23 листопада 2011 р. № 1392 / Електронний ресурс. – Режим доступу:
[http://zakon2/rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF)
7. Дьяченко В. К. Сотрудничество в обучении / В. К. Дьяченко. – М. : Просвещение, 1991. – 191 с.
8. Ильин Е. Н. Герой нашего урока / Е. Н. Ильин. - М. : Педагогика, 1991. – 287 с.
9. Канке В. А. Этика ответственности. Теория морали будущего / В. А. Канке. – СПб. : Логос, 2003. – 352 с.
10. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : [монографія] / Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, О. Я. Савченко; під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с.

11. Королькова Е. С. Гражданское образование: новая концепция и новый учебник / Е. С. Королькова, Н. Т. Суворова // Преподавание истории и обществознания. – 2002. – № 4. – С. 27-32.

12. Крылова Н. Б., Александрова Е. А. Очерки понимающей педагогики / Н. Б. Крылова, Е. А. Александрова. – М. : Народное образование, 2003. – 268 с.

13. Кыверялг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике / А. А. Кыверялг. – Таллин : Валгус, 1980. – 330 с.

14. Лысенкова С. Н. Педагогическое сотрудничество / С. Н. Лысенкова // Инновационные движения в российском школьном образовании. – М. : Парсифаль, 1997. – С. 383-386.

15. Лэндерт Г. Л. Игровая терапия : искусство отношений / Г. Л. Лэндерт; пер. с англ., предисл. А. Я. Варга. – М. : Международная педагогическая академия, 1994. – 368 с.

16. Макаренко, А. С. Воспитание гражданина / А. С. Макаренко ; сост. Р. М. Баскина, М. Д. Виноградова. – М. : Просвещение, 1988. – 304 с. – (Библиотека учителя. Педагогические раздумья).

17. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев / Под ред. В. Семенова. – Л. : Наука, 1983. – 240 с.

18. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи : електронний ресурс. – Режим доступу:

<http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepczyia.pdf>

19. Педагогическое наследие / Я.А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци; сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. – М.: Педагогика, 1989.

20. Платонов К. К. Структура и развитие личности / Константин Константинович Платонов [Ответ. ред. проф. А. Д. Глоточкин]. – М. : «Наука», 1986. – 256 с.

21. Плахотный А. Ф. Проблема социальной ответственности (Социологический аспект проблемы) / А. Ф. Плахотный. – Х. : Изд-во при Харьковском университете ИО «Высшая школа», 1981. – 256 с.
22. Словник української мови : електронний ресурс. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/>
23. Сухомлинський, В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 1. – 654 с.
24. Ушинский К.Д. Собрание сочинений : в 11 т. / К. Д. Ушинский. – М.–Л. : АПН СССР, 1948-1952. – . –
Т. 2 : Педагогические статьи. 1857-1861 гг. – 1948. – 655 с.
25. Хьелл Л. Теории личности. / Хьелл Л., Зиглер Д. – СПб. : Питер, 2007. – 607с.
26. Aktiver votre rtssource numer ique : електронний ресурс. – Режим доступу:
<http://grand-robert.lerobert.com/>
27. Oxford English Dictionary : електронний ресурс. – Режим доступу:
<http://www.oed.com/>

ДОДАТКИ

Додаток А

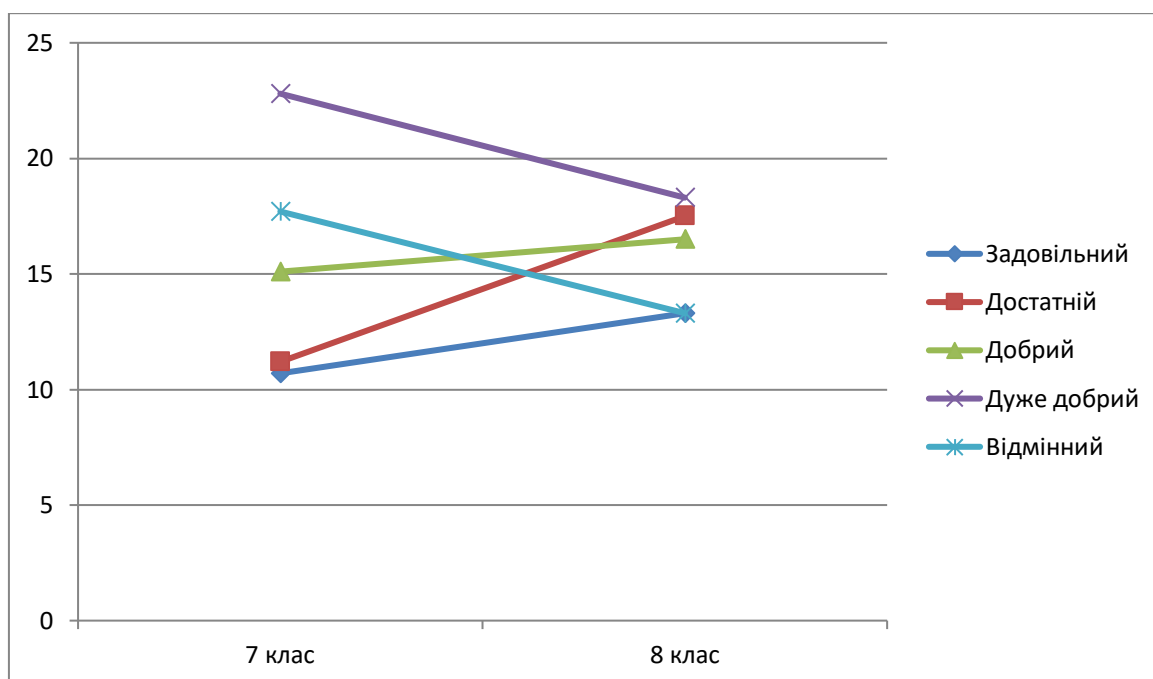
Опитувальник для діагностування рівнів сформованості складників громадянської відповідальності школярів

№ п/п	Питання	1 бал -не погоджую- ся зовсім	2 бали – важко визначити	3бали – погоджу- юся част- ково	4бали- цілком погод- жуюся
1	Я маю міцну приналежність до певної спільноти				
2	Я часто обговорюю і думаю про те, як впливають політичні, соціальні, місцеві чи національні проблеми на спільноту				
3	Я беру участь у політичних або соціальних заходах, щоб поліпшити спільноту				
4	Я відповідаю за допомогу у вдосконаленні спільноти				
5	Маю прагнення брати участь у житті громади, навіть якщо це важка і складна робота				
6	Я усвідомлюю важливі потреби в спільноті				
7	Я відчуваю особисте зобов'язання певним чином здійснювати особистий внесок у життя спільноти				
8	Я знаю, що можна зробити для задоволення важливих потреб громади				
9	Надання послуг громаді - це те, за що я віддаю перевагу тим, хто це робить				
10	У мене дуже багато особистих контактів з людьми в громаді				
11	Закликати інших людей є те, за що я особисто несу відповідальність				
12	Я відчуваю, що маю силу змінювати спільноту				
13	Я часто намагаюся вирішувати справи, які стосуються політичних, соціальних, місцевих або національних проблем в громаді				
14	Мені легко позбавитися мого власного інтересу на користь просупільного блага				

15	Я беру участь у заходах, які допомагають поліпшити спільноту, навіть якщо я новачок				
16	Я намагаюся заохотити інших брати участь у житті спільноти				
17	Участь у політичних чи соціальних питаннях є гарним способом поліпшення спільноти				
18	Я вірю, що я можу змінити спільноту				
19	Я вважаю, що можу мати достатній вплив на рішення громади				
20	Я планую активно займатися питаннями, які позитивно впливають на спільноту				
21	Стурбованість державними та місцевими проблемами є важливою відповідальністю для всіх				
22	В активному залученні до громадських питань полягає відповідальність кожного, у тому числі й моя				
23	Я намагаюся знайти час або спосіб здійснити позитивні зміни в спільноті				
24	Я розумію, як соціальна політика чи проблеми спільноти впливають на членів громади				
25	Я усвідомлюю цінності громади, які кожен із нас повинен зберегти у собі та передати іншим				

Додаток Б

Розподіл учнів 7-8 класів за рівнем сформованості громадянської відповідальності на етапі констатувального експерименту(%)

Додаток В

Порівняльний моніторинг рівнів вияву громадянської відповідальності учнями 7-8 класів за результатами формувального експерименту

Рівні вияву громадянської відповідальності										Таксономічний аналіз	
Шкала оцінювання	100-бальна шкала	7 клас				8 клас					
		Кк		Ек		Кк		Ек		Кк	Ек
		абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	%	%
Відмінно	90-100	9	23,2	12	33,2	5	13,0	13	35,2	-10,2	+2,0
Дуже добре	80-89	6	15,5	11	28,3	8	18,2	12	29,9	-2,7	+1,6
Добре	65-79	7	16,1	8	20,4	7	16,4	7	18,2	-0,3	-2,2
Достатньо	55-64	6	15,5	3	6,5	7	16,4	2	4,6	+0,9	-1,9
Задовільно	50-54	4	9,3	1	2,3	5	13,0	1	2,3	+3,7	0
Кількість респондентів		32	79,6	35	90,1	32	77	35	90,2	-2,6	+0,1
Сума балів		2455		2695		2333		2745			
Середній рівень		76,7		77,0		72,9		78,4		-3,8	+2,4
Якість, %			54,8		81,9		47,6		83,3	-7,2	+1,4

